

M. MUSTAFA el-A'ZAMÎ İLE ÜÇ HAFTA

Araş. Gör. Huriye Martı

Prof. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin Ağustos ayında İstanbul'a gelerek hadis dersleri düzenleyeceğini ve katılımcılara icazetname vereceğini dostlarımızdan duyduğumuzda, bir ayı İstanbul'da geçirmenin tahmin edilebilecek tüm sıkıntılarını göze alarak ailece yola koyuluyoruz. Hafta içi her gün sabah 7:30'da başlayan ve 2 saat süren dersler üç hafta devam ediyor ve icazetname töreni ile sona eriyor.

El-A'zamî mütebessim çehresi, başı öne eğik yürüyüşü ve mütevazı tavrıyla tam bir Hind âlimi. Son derece düzgün Arapça cümleleri alçak bir sesle sıralayan konuşma üslubu dinleyicilerde güven ve saygı uyandırıyor. Sağlık sorunları dolayısıyla uzun süre konuşmaya ve oturmaya müsait olmadığı halde kendisini kimi zaman zorladığını hissettiğimizde gayretine hayran oluyor, fedakârlığına minnet duyuyoruz.

Hadis okumaya başlamadan önce mutlaka Allah'a hamd ve Efendimiz'e salât ve selâm gönderiyor. Okuduğu eserin genel özellikleri, isminin tam tespiti ve musannifin metodu hakkında ön bilgiler veriyor. Serd usulü ile akıcı bir biçimde peş peşe okuduğu rivayetler arasında açıklama yapması gerektiğini düşündüğünde ya da soru yöneltildiğinde nadiren duraklıyor. Semâ yolunun mu arz yolunun mu hadis öğretiminde daha etkili olduğu konusundaki görüş farklılıklarına işaret ettikten sonra, hem öğrencinin uyuklamamasını hem de hocanın dikkatinin dağılmasını temin etmek amacıyla iki yöntemi de ders esnasında uygulamayı uygun buluyor ve bize de sırayla metin okutturuyor. Bunun, icazet vereceği öğrencileri tanıma amacıyla bir sınama olduğunu hissettiğimizden olsa gerek, beklenmedik hataları seslendirirken heyecanımız titreyen sesimize yansıyor!

Derslere hâkim olan manevî bir hava var. Belki her dersin yarısında okumaya ara vererek muhaddislerin âdeti üzere ellerini açıp dua ve tesbîhâta bulunması, belki de her dersin sonuna mutlaka sünnetin hâdimleri olmamız için niyazda bulunarak âmînlerle nokta koyması bu maneviyatı destekliyor. Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi'* isimli eserinde mevcut olduğunu öğrendiğimiz bu duaları büyük bir sessizlik içinde dinlerken çağlar öncesinde bir hadis halkasıdaymışız gibi hissediyorum. Rasul-i Ekrem'in ismi her

geçtiğinde mutlak sûrette salâvat getiren el-A'zamî, istisnasız bütün sahabe ve hadis imamlarından bahsederken de rahmetullahi aleyh diyor.

Dersler hakkında program yaparken sadece Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *Sahîh*lerini okutmayı tasarladığını ancak bizim gibi birkaç ismin daha uzak beldeleden geldiğini öğrenince Kütüb-i Sitte'nin tamamı ile Muvatta'dan -kısa bölümler bile olsa- okutmayı uygun gördüğünü söyleyerek katılımımızdan dolayı takdir ve teşekkürlerini belirtiyor.

İlk derse hocanın, Tirmizî'nin *Sahîh*'inden tahkik ettiği sayfaları okuyarak başlıyoruz. “*El yazmalarına başvurmadan Kütüb-i Sitte bile olsa iş yapmıyorum*” diyor. Merhum el-Elbânî'nin, Tirmizî'nin sahih ve zayıflarını derlediği çalışmada mahtûta başvurmadığı için matbû nüshalardaki pek çok hatayı fark edemediğini örnek veriyor. Oysa önce o sözün Tirmizî'ye ait olup olmadığının tespiti gerekli. Zira hadis sonlarındaki sıhhat değerlendirmelerinde bile nüshalar arasında ciddi farklar var.

Sadece nesepli ve mukâbele görmüş yazma nüshaları kaynak olarak kabul eden el-A'zamî hoca, hâmişlerde gördüğü mahtûtata has özellikleri tek tek açıklamak suretiyle bize İbn Mâce'nin *Sünen*'i ile İmam Mâlik'in *Muvatta*'ını el yazmalarından okutuyor. Belirtmeden geçmeyelim ki, hocanın İstanbul kütüphanelerinde uzun aramalar sonucu tespit ettiği bu *Muvatta* nüshası, İmam Ebû Hanîfe'nin vefatından sonra İmam Mâlik'in önünde üç sene diz çöken ve icazet alan İmam Muhammed eş-Şeybânî'ye ait. Dolayısıyla hadisler hakkında Ebû Hanîfe'nin görüşlerini de aktaran özel üslûbu ile diğer *Muvatta*'lardan ayrılıyor.

Yazmaların tahkiki ile özel olarak ilgilenen ve daha önce İbn Mâce'nin *Sünen*'i üzerinde yaptığı tahkik ve ta'lîk çalışması neşredilen hocamız, tahkikin hicrî 3. asırdan beri mevcut olduğunu ve o günün metodunun bugünkünden çok daha titiz ve dakîk olduğunu belirtiyor. Yazmaların müellifin kaleminden çıktığı şekilde *hakiki* halini elde etmenin ciddi bir iddia olduğunu düşündüğünden olsa gerek *tahkiku'n-nass* yerine *tevsîku'n-nass* ibaresini kullanmayı tercih ediyor.

El-A'zamî'nin klâsik terimler hakkındaki yaklaşımına örnek verirken *tevâtür* kavramından da söz etmek istiyoruz. Bunun sorunlu bir kavram olduğunu ve kaç kişiden rivayetin tevâtür oluşturduğu konusunda fikir birliği bulunmadığını belirtiyor hoca. “*O halde Kur'an tevâtürle bize ulaşmıştır demek yerine yakîn-i kâmil ile*

ulaşmıştır demeyi tercih ediyorum.” diyor. Sonra bizden kendisinin ağzından birer birer yalan cümle uydurarak yazmamızı istiyor. Şaşırıyoruz, epeyce uğraşıp birer cümle yazıyoruz. Sıra ile hepimize yazdıklarımızı okuttuğunda hiçbirinin diğeriyle aynı olmadığı noktasına vurgu yapıyor. Sahabe de farklı beldelerden gelmiş Peygamberimizi dinlemiş ve sonra işittiklerini kendi beldesinde nakletmişti. Bu rivayetler karşılaştırılınca ayrı yer ve zamanlarda nakledildikleri halde aynı oldukları görülmüştür. *“Öyleyse farklı beldelerde yaşayan ve birbiriyle karşılaşarak ortak yalan uydurması imkânsız olan iki kişinin aynı şeyi söylemesi bile tevâtürdür.”*

El-A'zamî'nin hadis ilmi sahasında bilgisayar kullanımına en çok önem veren isimlerin başında geldiğini biliyoruz. Kendisinin hazırladığı Müslim ve Tirmizî tahkîklerinde hadislerin bilgisayar kullanımına uygun olarak özel bir biçimde numaralandırıldığını görüyoruz. Her isnad için metin zikredilmediyse bile numara verilmiş. İleriki bir tarihte eda sigaları hakkında veya Mu'cemü'l-Esânîd tarzında bir çalışma yapılacak olursa bilgisayardan aynı senedlerin tamamını derleme şansı olacağını söylüyor. Aynen Kur'an ayetlerinde olduğu gibi ortak bir hadis rakamlama sisteminin elde edilmesini arzuluyor. Bu konuda toplantılar yapılarak hadisleri baştan sona numaralanmış belli nüshaların bütün İslam âleminde kabul edilmesini, bir hadisin kaynakları verilirken, kitap adı, bab ve hadis numarası gibi satırlarca süren bilgilerdense bu nüshalara atıfla sadece rumuz ve rakam gösterilmesini öneriyor. Bu uygulamanın dipnotları kısaltıp pratiklik sağlayacağı ortada.

Senedlerden bahsetmişken *“Senedin sıhhati metnin sıhhatini gerektirmez fikrine karşıyım.”* diyen hocamızın bu konu ile ilgili kanaatlerine yer verelim. Bir müşkile veya şüzûz olmadıkça senedin sıhhati %99 metnin sıhhatini gerektirir derken, yine de gökten el büyüklüğünde balıklar yağdığını söyleyen bir haberin de senedi sağlam diye kabul edilemeyeceğini belirtiyor. Aklıma bu konudaki en bariz ve en tartışmalı örneklerden birisi olduğu için *nâkısât* hadisini sormak geliyor. Acaba senedi bu kadar sağlam olan bu hadisin metninde bir sorun olduğunu söyleyebilir miyiz? Yoksa senedinin sıhhati metninin sıhhatini de gerektiriyor mu? Hoca, kadınların aklının ve dininin eksikliğinden bahseden bu hadisin sahih olduğunu belirtiyor. Efendimiz'in bu cümlelerinde espri olduğunu söyleyerek *“çocuklarımızı bir numaralı şeytan, iki numaralı şeytan diye adlandırdığımız gibi”* diyor. Sonra ciddileşerek soruyor: *“Sen Müslüman bir hanım olarak Peygamberinin seni küçümseyip sana hakaret edebileceğine inanıyor musun?”*

Bu vesile ile el-A'zamî'nin hanımlar hakkındaki görüşlerini de öğrenme fırsatı buluyoruz. Kadınların asla eğitim ve öğretimden mahrum bırakılmamalarını düşündüğünü söylerken matematik profesörü olan kızını örnek gösteriyor. Rasulullah'ın toplumdaki hanımlara karşı nezaketinden ve onlara özel eğitim seanslarından bahsettikten sonra İslam'ın serüveninin bir hanımın kalbinde başladığını ve Efendimiz'in hayatının bir hanımın dizlerinde vefat etmesiyle sona erdiğini söylüyor.

Nâkısât hadisi bağlamında hocanın ısrarla üzerinde durduğu bir konuya daha geliyoruz. Hiçbir hadisi tek başına çekip alarak hakkında konuşmanın uygun olmadığını, mutlaka diğer hadisler yardımıyla geniş bir bakış açısı geliştirerek sözün bağlamını tamamlayıp öyle değerlendirmek gerektiğini söylüyor. Konuya Rasulullah'ın tek bir cümlesi ile değil o konu hakkındaki hayat görüşü ve uygulamaları ışığında bakmamızı istiyor.

Bizim bugün matematiksel bir kafa ile düşünerek sıhhat değerlendirmesi yaptığımızı belirten el-A'zamî, seneddeki râvîler hakkındaki kanaatleri okuduktan sonra toplama çıkarma yaparak hadisin sağlamlığını belirlemeye çalıştığımızı söylüyor. Halbuki meseleyi inceden inceye tetkik etmek ve arka plânını kavramak gerekiyor. Mesela İmam Müslim'in derinlemesine bir düşünce tarzı var ve bütün şartları göz önüne alarak değerlendirdiği için aynı senede bir keresinde zayıf derken bir keresinde sağlam kabul edebiliyor. Aynı şekilde İmam Buhârî, *Muvatta*'dan hocası İsmâîl b. Ebû Uveys kanalıyla birçok hadis nakletmiştir. Bu kişi sadûktur ve hafızasından nakilde bulunurken hata yaptığı bilinmektedir. Ama Buhârî bu hocasının elinde bulunan ve İmam Mâlik'e okunmuş bir *Muvatta* nüshasından nakilde bulunmaktaydı. Oysa biz Buhârî'nin İsmâîl b. Ebû Uveys'ten rivayetleri hakkındaki bu ayrıntıyı bilmeyerek sadece senede bakıp değerlendirme yaptığımızda, rivayete hasen veya zayıf diyebiliyoruz. Çünkü dediğimiz gibi sadece matematik çalışan bir kafa ile hareket ederek etraflıca araştırma yapmıyoruz diyor.

Hocanın, hadis dersleri boyunca belki de en çok üzerinde durduğu konu, İslam'da ilmin ilim için değil, amel için olduğu. *“İslam'da soru, amel etmek için sorulur, neticesinde bir davranış değişikliği gerektirmeyen konular hakkında soru sorulmaz. Soru, arkasındaki hayatı ilgilendirmeli ve cevap bu hayatı etkilemelidir”* diyor.

Öncelikle bize ilmin beş basamağından bahsediyor: “İlmin başı insât, ikinci basamağı istimâ, üçüncüsü hıfz, dördüncüsü öğrendiğınle amel, en son aşaması ise neşrdır” diyor. Şayet ilim adına okuduklarımızı öğretme çabasına girişmeden önce kendi hayatımıza aksettiremiyorsak bu düzen sarsılır ve beklenen sonucu vermez imiş. Sünnetin uygulanma noktasında ise üç merhaleden söz ediyor. İlk merhale kimseden izin almayı gerektirmeksizin yaşantımızda uygulamaya müsait sünnetler, ikinci merhale, cemaatle namaz gibi ancak toplulukla icra edilebilen ve bazen izin gerektiren sünnetler, üçüncü merhale ise hukuku ve devlet idaresini ilgilendirdiğı için kat’î izin isteyen sünnetler. Bugün hepimizin üçüncü merhaleyi tartışmakla, fikir üretmekle ve uygulamaya çabalamakla vakit harcadığımızdan ama hiç kimsenin birinci ve ikinci merhaleleri önemsemediğinden yakınıyor. Oysa sünnetin büyük bir kısmı, okuduğumuz an hayata geçirmemize müsait tavsiye ve uygulamalardan oluşmakta. O halde mesela “az bir amele çok ecir veren hadisler uydurmadır” kaidesini genelleştirmek yerine, bunun istisnası olan pek çok rivayetle amel etmemizi istiyor. *Dilde hafif, mizanda ağır o iki kelimeyi* sık sık söylememizi rica ediyor, Muâvizeteyn ve İhlâs sûrelerini her gece yatmadan önce okumak üzere hepimizden söz alıyor. Hepimiz hoca olduğumuz için hadislerde münafıkların alâmetleri arasında sayılan *emanete hıyanet eder* sözünün sadece emanet edilen maldan bahsetmediğini, hocanın kendisine emanet edilen öğrencileri önemsememesinin de hıyanet kapsamına girdiğini ısrarla tekrarlayarak sünnetin davranışlarımıza nasıl dökülmesi gerektiğini örneklendiriyor. “*Eskiden ve günümüzde bütün İslam ülkelerinde âdet olduğu üzere Buhârî hatmi indirip sonrasında kutlamalar yapmaktansa, Buhârî’den iki hadisi alıp hayatımıza uygulamayı tercih ederim.*” diyor.

Sünnet ile amelin dün olduğu gibi bugün de daima mümkün olduğunu söylerken ise “*Sünnetin varlığını ve hucciyetini inkâr eden Kur’aniyyûn’un fikrinden, sünneti kabul edip bugün uygulanmasını müşkil görenin farkı nedir?*” diye soruyor.

Sünnetin pratik hayata yansması için ahkâm hadislerinin yanı sıra ahlâk hadislerine de ağırlık verilmesi ve Efendimiz’in ahlâk tavsiyelerini topluma arz etmemiz gerektiğı üzerinde duruyor el-A’zamî. *İhtisâb* kelimesinin bütün bir hayatı âdetten ibâdete dönüştürmeye yettiğini söylerken, insanları Allah için, karşılığını Allah’tan umarak hareket etmeye çağırmamızı istiyor. Diyobend’de eğitim gördüğü esnada bir çok İslam beldesinde olduğu gibi bir mezhep yolu tutulduğunu ve mesela taharet

kitâbının üç ay okunduğunu söylüyor. “Çünkü çok fazla ihtilaf vardır ve şeyh kendi mezhebinin hadislere uygunluğunu ispatlamak adına dersler boyu konuşur, deliller getirir. Kişi ise bazen ikna olur bazen de olmaz.” diyor. Halbuki Efendimiz’in başı besmele, ortası âzâları güzelce yıkamak ve sonu şehadet getirmekten oluşan abdest ile ilgili uygulamasının bir paragrafta özetlenebileceğini hatırlatıyor. Dini yaşamanın zorlaştırılmaması, ayrıntılara boğulmaması üzerinde ısrarlı vurgulardan sonra “Literatürdeki tartışma konularının neredeyse tamamını öğrendik. Keşke biraz da Müslümanlar arasında ortak bir düşünce platformu oluşturabilsek” temennisinde bulunuyor. Hepimize önemli bir mesajı var hocamızın: “Hadis kitaplarını mezhep tartışmalarına delil çıkarmak için değil, ölü kalpleri canlandırmak için okumanızı rica ediyorum.”

Yayınlanan kitapları ve tezleri müsteşriklerin sünnet hakkındaki iddialarını çürütme üzerinde yoğunlaştığı için el-A’zamî sık sık bu konu hakkındaki sorulara muhatap oluyor. “Müsteşrikler acaba Hıristiyan tarihinden etkilenerek mi sünnetin de İncil gibi sonradan kayda geçtiğini iddia ediyorlar?” sorusuna, “Hayır, onlar gerçeği pekâlâ biliyorlar ancak bizim onların düşündüğü gibi düşünmemizi istiyorlar ve bunu empoze ediyorlar.” şeklinde cevap veriyor. Müsteşriklerin, birbirlerinden tamamen uzak, bağımsız ve kendi başına yapılmış basit araştırmalar gibi yazdıklarını ama aralarında gerçekten çok sıkı bir ilişki bulunduğunu, birbirini tamamlayan konularda uyum içinde ve anlaşmalı çalıştıklarını söylerken *team work* ifadesini kullanıyor. Gerçekte en büyük sorunlarının Kur’an olduğunu ve Kur’an nassını kendi dillerine tercüme ederken bile tahrif etmeye çalıştıklarını vurguluyor. İnkârcı ve kasıtlı bir tutum içindeki Schacht ile insafli ve mutedil görünen Juynboll’un bile fikhî konularda tek bir sahih hadisin bile bulunmadığı noktasında birleştiğini söyleyerek “Tek ortak kaygıları şudur” diyor: “Sünneti nasıl inkâr ederiz?” Oryantalistlerin Müslüman ilim adamları üzerindeki etkisinden bahsederken ise rahmet okuyarak andığı Fazlurrahman’ı örnek göstererek onun *yaşayan sünnet* de dahil olmak üzere bütün fikirlerinin Schacht’ın *Origins* adlı eserinden alındığını satır satır tespit ettiğini anlatıyor.

El-A’zamî’nin son derece klâsik bir üslubu ve kendisini *İslamcı* olarak nitelendirdiği üzere geleneksel bir zihin yapısı olduğunu söyleyebiliriz. O kadar ki “Zübâb hadisi imanımı artırıyor.” diyor. Konu hakkındaki açıklaması ise bakterilerin keşfi daha iki yüz yıl öncesine dayandığı halde Rasulullah’ın sinekte pislik olduğunu

kaç asır önce söylediği, halbuki insanların o zamana kadar gözleriyle görmedikleri pisliklere inanmadıkları yönünde gelişiyor.

Otuz yıldan fazla İngiltere'den Amerika'ya, Arabistan'dan Kuzey Afrika'ya dünyanın farklı üniversitelerde görev yapan ancak on beş yılı geçkin bir süredir misafir öğretim üyeliği dışında aktif öğretim hayatını bırakan bu kıymetli ilim adamı, İstanbul'da bulunduğu üç hafta sonunda daimî katılımcı olan yaklaşık otuz kişiye icazetname verdi. Her ders için ayrı ayrı tutulan, dersin tarihi, başlangıç ve bitiş saati, okunan kitap ve bâblar, kıraatte bulunanlar, düzenli katılanlar, misafir dinleyiciler gibi her tür ayrıntının işlendiği semâ kayıtlarını tek tek imzaladı. Bu icazetlerin sembolik olmakla birlikte hadis öğretiminin yaygınlaşması noktasında bize ciddi bir sorumluluk yüklediğini defalarca vurguladı. Kendisinin muhterem hocası Mevlânâ Şeyhu'l-Hind es-Seyyid Hüseyin Ahmed el-Medenî'den icazet aldığını ve bizlere de Kadı İyâz'ın *el-İlmâ'* adlı eserinde belirtilen şartlara uymak kaydıyla okuduğumuz eserin rivayeti için icazet verdiğini belirten cümleleri ihtiva eden semâ kayıtları ise şu satırlarla sona eriyordu: *"Muhammed Mustafa el-A'zamî kendi nefesine ve öğrencilerine gizlide ve açıkta Allah Teâlâ'dan hakkıyla çekinmeyi, Nebî sallâllahu aleyhi ve sellemin sünnetinde gelenlere uymayı ve bid'at ve hurafelerden uzak durmayı tavsiye eder. Allah söylediklerimize şâhiddir."*